

JADWIGA KORALEWICZ-ZĘBIK

Socjologiczne aspekty etyki zawodowej: zarys problematyki

Socjologiczna refleksja nad moralnością zawodową wywodzi się od E. Durkheima. W *Wykładach z fizyki obyczajów* autor wyróżnia dwa rodzaje zasad moralnych, mianowicie takie, które odnoszą się do wszystkich ludzi oraz takie, które związane są z cechami społecznymi poszczególnych jednostek, np. z wykonywaniem zawodu. Ludzie różnych zawodów zobowiązani są do przestrzegania odmiennych reguł, normy etyki zawodowej wchodzi więc w skład norm drugiego rodzaju¹. Emil Durkheim pisze: „Jako uczeni mamy obowiązki, których nie mają kupcy. Obowiązki przemysłowca są różne od żołnierza, a tego ostatniego od kapłana... jest tyle form moralności, ile jest różnych zawodów”².

Od czasów E. Durkheima teza o społecznym — a więc również zawodowym — zróżnicowaniu moralności została wielokrotnie potwierdzona empirycznie i funkcjonuje w nauce jako *sui generis* aksjomat socjologiczny. Zjawiskiem tym zajmują się: 1) socjologowie w związku ze szczególną charakterystyką różnych kategorii zawodowych, 2) teoretycy uprawiający naukę o moralności, 3) przedstawiciele poszczególnych zawodów, którzy rozważają zagadnienia etyki i moralności własnej grupy zawodowej.

Od 1956 r. w naszym kraju obserwuje się coraz większe zainteresowanie etyką zawodową zarówno ze strony naukowców, jak i praktyków³.

¹ E. Durkheim, *Professional Ethics and Civic Morals*, London 1957, s. 3—4. Jest to angielskie tłumaczenie *Wykładów z fizyki obyczajów i prawa*.

² *Ibid.*, s. 4—5.

³ Obserwacja ta opiera się na nagromadzeniu w ciągu ostatnich kilku lat szeregu zjawisk niespotykanych przedtem w takim natężeniu — a więc przyjęcia nowych kodeksów etyki w pewnych zawodach, publikacji projektów kodeksów w innych. Opublikowano liczne prace, jak również dyskusje nad etyką zawodową zapoczątkowane m. in. przez redakcję „Prawa i Życia”, „Politechnika”, „Służbę Zdrowia”. Etyce zawodowej poświęcono jeden dzień obrad na Konferencji Zawodów w Arturówku w 1966 r.; doroczna konferencja etyków w 1967 r. dotyczyła w całości tego zagadnienia.

Etykę zawodową traktować można jako element subkultury pewnego zawodu. Dlatego badania nad tą grupą zjawisk nabierają większego znaczenia również i z tego względu, że coraz bardziej wzrasta zainteresowanie socjologów problematyką zawodów.

Opracowanie to ma na celu zebranie i uporządkowanie dotychczasowych rozważań i poglądów na temat pewnych aspektów etyki zawodowej. Ponadto będzie to próba wskazania na szereg problemów badawczych, które socjologowie mogliby podjąć, powiększając zakres wiedzy nad tym mało znanym od strony społecznej zagadnieniem.

W dalszej części artykułu szczególnie interesować mnie będą kodeksy etyczne formułowane i przyjęte przez pewne grupy zawodowe.

Kodeksy nie są jedynym źródłem, z którego czerpać można informacje o etyce zawodowej. Zasady etyczne formułują często wybitni przedstawiciele różnych zawodów, ludzie o wysokim autorytecie w swoim środowisku; ich pozycja formalna, doświadczenie, osiągnięcia zawodowe i prestiż uprawniają do przedstawienia własnych koncepcji etycznych zdolnych wywierać wpływ na moralność grupy.

Nie wszystkie zawody miały lub mają własne kodeksy etyczne. Ujmując historycznie zagadnienie powstawania kodeksów wydaje się, że zaczątki sformułowanych etyk zawodowych najwcześniej spotykane są w zawodzie lekarza, adwokata i wojskowego. Hipokrates (460—371 r. p.n.e.) uznany jest za twórcę medycyny; w jego pracach znajduje się również przysięga lekarzy, zawierająca zasady etyczne, do których stosować się miał każdy, kto wykonywał ów zawód⁴. Około 200 lat p.n.e. w Indiach powstało tzw. prawo Manu. Zawiera ono między innymi osobne reguły odnoszące się do kasty wojowników⁵. Cycerona zwykło się uważać za twórcę etyki adwokackiej.

W ciągu minionych stuleci pojawiały się nowe kodeksy, zaś istniejące zmieniały treść swoich reguł. Te dokumenty historyczne są znakomitym materiałem do studiowania przemian, które dokonywały się w łonie określonego zawodu, w ramach jednego społeczeństwa, bądź też w odmiennych typach społeczeństw. Pomijając wpływ, jaki wywierały kodeksy na grupy zawodowe, traktować je można jako źródła zawierające nie tylko wiadomości o obowiązujących zasadach postępowania, ale również o społecznych warunkach wykonywania zawodu, instytucjonalnej organizacji, pozycji członków, zakresie czynności właściwych dla danego zawodu, ówczesnie najczęściej spotykanych przekroczeniach itp.

⁴ *Hipokratesa Aforyzmy i Rokowania oraz Przysięga Wykonywana przez Lekarzy-Kapłanów Eskulapa*, przekład z łaciny H. Łuczkiwicza, Warszawa 1864.

⁵ Tekst prawa Manu przytacza L. T. Hobhouse, *Morals in Evolution*, London 1951, s. 252—253.

Obecnie w Polsce funkcjonują: *Zasady Etyki Kadry Ludowego Wojska Polskiego* przyjęte w 1965 r., *Zbiór Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu* ustanowiony w 1961 r., oraz *Dziennikarski Kodeks Obyczajowy* uchwalony w 1946 r. i powtórnie przyjęty w 1956 r. Ponadto, w środowisku lekarskim toczą się dyskusje nad nowym kodeksem; kodeks z 1935 r. zdaniem lekarzy w pewnej mierze zdezaktualizował się i wymaga nowego opracowania. T. Kielanowski opublikował w 1959 r. projekt *Kodeksu Deontologicznego Polskiej Służby Zdrowia*⁶. M. Kozakiewicz przedstawił *Projekt Kodeksu Etycznego Nauczyciela*⁷. A. Święcicki sformułował zasady *Etyki Zawodowej Inżyniera*⁸. Jest również projekt *Kodeksu Deontologii Farmaceutycznej* przedstawiony przez S. Bukowskiego⁹.

Ustanowione kodeksy oraz projekty innych i dyskusje, które się wokół nich toczą, przyczyniły się do nagromadzenia pewnego zasobu twierdzeń, hipotez i postulatów na temat wielu teoretycznych i społecznych aspektów etyki zawodowej. Nie sposób tutaj podjąć wszystkich wątków, jakie przewijają się w rozważaniach nad tym problemem; dokonano wyboru tych, które, jak się wydaje, zasługują na większą uwagę.

I. Jaki jest stosunek etyki zawodowej do tzw. etyki ogólnej oraz etyki jednego zawodu do etyki innych zawodów?

II. Czemu mają służyć nomy zawarte w kodeksach etycznych, jakie cele chce się za ich pomocą realizować?

III. Które zawody powinny tworzyć kodeksy etyki zawodowej — czy wszystkie zawody, czy tylko pewne z nich?

IV. Jakie są funkcje kodeksów i związane z nimi sankcje?

V. Jaka jest relacja między kodeksami etyki zawodowej a innymi dokumentami regulującymi zachowania związane z wykonywaniem czynności zawodowych?

Ad I — Etyka zawodowa stanowi zastosowanie zasad ogólnych do pewnych specyficznych sytuacji, w których znaleźć się może człowiek podczas pełnienia określonej roli zawodowej¹⁰. Należy pamiętać, że zakres czynności charakterystycznych dla danego zawodu i funkcje, jakie pełni on w społeczeństwie, oraz obiektywne warunki jego wykonywania są historycznie zmienne. Tak więc rozwój wiedzy zawodowej, przede wszystkim zmiany metod pracy, przeobrażenia ustroju politycznego, stosunków społecznych i ekonomicznych, zmiany w społecznym podziale

⁶ „Służba Zdrowia” 1959, 12/13 i 14.

⁷ M. Kozakiewicz, *Niezbadane ścieżki wychowania*, Warszawa 1964, s. 234—240.

⁸ „Gazeta Cukrownicza” 1963, 9, s. 217—219.

⁹ „Farmacja Polska” 1959, 19.

¹⁰ To twierdzenie da się chyba rozciągnąć na wszystkie etyki zawodowe, prócz etyki kupieckiej i etyki dyplomaty i polityka, których interpretacja w tej kwestii sprawia niejakie trudności, a przynajmniej jest przedmiotem kontrowersji.

pracy i w strukturze zawodów mogą wpływać na rodzaj sytuacji, z którymi mają do czynienia przedstawiciele każdego zawodu¹¹.

Normy etyki zawodowej dają się uzasadnić normami etyki ogólnej.

W kodeksach etycznych różnych zawodów zmienia się hierarchia norm, zmienia się stopień rygoryzmu ich obowiązywania i rozmieszczanie akcentów, ponadto inny jest zakres czynności, na które rozciąga się działanie jednakowo brzmiących norm, a przekroczenie pewnych zakazów nabiera innego znaczenia w różnych systemach — ale nie ma w nich norm sprzecznych w stosunku do etyki ogólnej.

Pewne wątpliwości nasuwają się w związku z pojęciem zasad etyki ogólnej. Kiedy W. Biegański pisał o etyce ogólnej, miał na myśli system etyczny wywodzący się z imperatywu kategorycznego Kanta¹². Wiadomo również jakimi cechami ma się odznaczać porządny człowiek, o którym w związku z etyką zawodową pisał T. Kotarbiński¹³.

Te przykładowo wymienione dwa systemy etyczne pozostają na wysokim szczeblu ogólności i mają stanowić ramę odniesienia dla uszczegółowionych systemów etyki zawodowej. Powstaje jednak zagadnienie, do jakich systemów ogólnych odwołują się twórcy norm różnych kodeksów zawodowych? Jakim modelem etyki ogólnej dysponują? Czy kodeksy etyczne nie stoją na straży partykularnych interesów danej grupy zawodowej, sprzecznych z interesami innych grup zawodowych lub całego społeczeństwa¹⁴. Odpowiedzi na te pytania dostarczyć może szczegółowa analiza porównawcza różnych systemów etyki zawodowej.

Niezależnie od rozstrzygnięć tego problemu wiadomo, że systemy etyczne formułowane dla szerokich kręgów społecznych, czyli tzw. systemy etyki ogólnej nie mogą dać wyczerpującego zbioru szczegółowych nakazów lub wskazówek rozwiązania wszystkich sytuacji konfliktowych itp. Jednakże wtedy, kiedy ma się do czynienia z wydzielonym odcinkiem życia społecznego, z określoną grupą społeczną, w omawianym przypadku z grupą zawodową, można uszczegółowić te ogólne, zazwyczaj bardzo abstrakcyjne normy, zbudować system materialnych norm w stosunku do nich podrzędnych, czyniąc z kolei jedną lub kilka z nich nor-

¹¹ „Przedwojenny kodeks deontologiczny z 16 kwietnia 1935 r. nie może być dziś aktualny. Nie dlatego, by ogólne zasady lekarskiej etyki zawodowej uległy jakiejś zasadniczej zmianie, ale po prostu dlatego, że forma niesienia świadczeń uległa daleko idącej ewolucji” — pisze T. Kielanowski we wstępie do kodeksu deontologicznego, „Służba Zdrowia” 1959, 12/13, s. 2.

¹² W. Biegański, *Kilka uwag w sprawie etyki zawodowej lekarskiej*.

¹³ M. in. w artykule *Zagadnienia etyki niezależnej*, w: *Sprawy Sumicnia*, Warszawa 1956, KiW. Na temat etyki zawodowej wypowiedział się w dyskusji organizowanej przez redakcję „Prawa i Życia” 1966, 1.

¹⁴ Mowa tu tylko o tzw. legalnych zawodach, czyli uznanych i aprobowanych społecznie.

mami naczelnymi w ramach tego mikrosystemu etyki zawodowej. Po szczególne nakazy odnosić się będą do sytuacji bardziej konkretnych, z góry określonych, można również *a priori* przewidzieć pewne sytuacje konfliktowe oraz sposób ich rozstrzygnięcia, to znaczy wskazać, którą z wartości należy poświęcić. Na przykład kodeks adwokacki nakazuje poświęcenie koleżeństwa zawodowego dla dobra interesów klienta, jeśli te dwie wartości staną ze sobą w kolizji¹⁵.

Ad II — Analiza kodeksów zawodowych wykazuje, że zawierają trzy główne grupy norm, ze względu na funkcje, jakie mają one pełnić w stosunku do grupy zawodowej. Dla ilustracji przytoczyć można przykłady z kodeksu etyki adwokackiej.

1) Normy o charakterze prakseologicznym ze względu na naczelne zadania i cele, jakie stawia się przed członkami pewnego zawodu. Mają one ułatwiać prawidłowe wykonywanie czynności zawodowych i wskazywać pożądane zachowanie¹⁶. W etyce adwokackiej normą taką, bardzo zresztą szczegółową, która wskazuje, jak w konkretnej sytuacji należy postąpić jest np. norma zawarta w § 44, który brzmi: „W razie pisemnego zwrócenia się klienta do adwokata o wykonanie zleconych mu czynności, adwokat obowiązany jest możliwie niezwłocznie zawiadomić klienta o przyjęciu lub odmowie wykonania zlecenia”. Ta i wiele innych norm zawartych w kodeksie etycznym adwokatów są normami prakseologicznymi, jednakże ich motywacja jest natury moralnej. Wydaje się, że jednakowo brzmiące normy pozbawione takiej motywacji mogą się mieścić w „pragmatyce zawodowej”. Występuje więc tu zjawisko nadawania rangi moralnej pewnym normom dla podkreślenia ich doniosłości, zakładając, iż zabieg ten zwiększy siłę obowiązywania tych norm. Etyka zawodowa stanowić ma czynnik wpływający na bardziej poprawne wykonywanie zadań zawodowych.

2) Normy, które mają wskazać sposób zachowania w sytuacjach konfliktowych. Jak wiadomo, sytuacje konfliktowe powstają na przecięciu się realizacji dwu konfliktowych norm. Przy okazji wypełniania obowiązków zawodowych adwokata łatwo jest podporządkować swoje zachowanie odmiennej normie naczelnej brzmiącej następująco: obrona interesów klienta za wszelką cenę i uzyskanie jak najmniejszego wymiaru kary. Kodeks etyczny wprowadza zasady, które ograniczają do-

¹⁵ M. Michalik podobnie ujmuje zagadnienia kodeksów zawodowych, rozpatrując je w szerszym kontekście sporów o potrzebę kodeksów moralnych, por. M. Michalik, *Uwagi w sprawie „kodeksów etyki zawodowej”*, „Etyka” 1967, 1.

¹⁶ Tego rodzaju normy zawarte w etyce adwokackiej wywieść z głównych celów działalności adwokatury. „Niesienie ludziom pomocy prawnej zgodnie z interesem najszerzych mas, ochrona porządku prawnego powołanego do służby temu interesowi — oto bezpośrednie cele działania adwokatury, oto jej zadanie, jej funkcja społeczna. A jednocześnie podstawowe kryterium do oceny etycznego postępowania adwokata”. M. Klajewski, *Sprawy etyki zawodowej adwokatów*, „Palestra” 1959, 4, s. 32.

wolność postępowania adwokata i nakazują ochronę innych wartości społecznych, takich jak sprawiedliwość lub praworządność, bowiem obrona przestępców może się przerodzić w obronę przestępstwa. Sytuację adwokata dobitnie charakteryzują słowa adwokata E. Waśkowskiego. Adwokat może występować jako „pomocnik i ukrywacz przestępcy, wróg prawa, państwa i społeczeństwa”¹⁷. Tak więc przyjęcie kodeksu zabezpieczałoby członków zawodu przed łamaniem norm, które w związku ze specyfiką tego zawodu mogą być szczególnie narażone na przekroczenie. W § 15 kodeksu adwokackiego czytamy „Adwokat w toku rozprawy sądowej powinien przestrzegać, aby jego wystąpienia, wypowiedzi i zadawane pytania nie uchybiały powadze sądu lub prokuratury, nie dyskredytowały kolegów — adwokatów i nie naruszały godności osobistej występujących w procesie stron, ich obrońców i pełnomocników oraz świadków i biegłych”.

Ten rodzaj norm ma swoje źródło przede wszystkim w obserwacji zachowań związanych z wykonywaniem obowiązków zawodowych. Powtarzanie się pewnego typu zachowań niezgodnych z naczelnymi zadaniami adwokatury wpłynęło na fakt wyodrębnienia w kodeksie etycznym odpowiednich reguł.

3) Wymogi etyczne, które mają na celu podkreślenie szczególnej doniosłości funkcji społecznych danego zawodu. Przestrzeganie tej grupy norm ma utrzymać lub podnieść godność zawodu w stosunku do innych zawodów oraz w oczach całego społeczeństwa. W etyce adwokackiej znajduje się nawet norma, która *explicite* to wyraża w § 6: „Należenie do zawodu adwokackiego wkłada na adwokata obowiązek przestrzegania godności zawodu. Adwokat odpowiada za uchybienia godności zawodu zarówno w swej działalności zawodowej, jak i działalności publicznej oraz w życiu prywatnym. Wykroczeniem przeciwko godności zawodu jest między innymi takie postępowanie adwokata (nawet w sferze życia prywatnego), które poniża go w opinii publicznej lub podrywa zaufanie do zawodu adwokackiego”. Zachowaniu godności zawodu służą więc również takie normy, które odnoszą się do działań pozazawodowych, jak sfera życia osobistego, kontakty z przedstawicielami innych grup społecznych, zachowanie się w miejscach publicznych, zajęcia pozazawodowe itp. Wymogi te biorą często swój początek w wyobrażeniach społecznych na temat sylwetki moralnej i postawy członków pewnych zawodów również poza działalnością zawodową.

Ad III — Jednym z bardziej kontrowersyjnych problemów w dyskusjach nad etyką zawodową jest zagadnienie potrzeby ustanawiania kodeksów dla różnych zawodów. W tej kwestii reprezentowane są dwa główne stanowiska: jedno z nich przyznaje prawo budowania kodeksów

¹⁷ E. Waśkowski, *Zadanie i znaczenie adwokatury*, „Palestra” 1932, 3(10), s. 95.

różnym zawodom, drugie zaś wskazuje na pewną tylko grupę zawodów, którym potrzebne jest wyodrębnienie i sformalizowanie zasad etyki. Oto kryteria, którymi posługują się zwolennicy drugiego stanowiska:

- gdy zawód ma jakąś tradycję w tym zakresie¹⁸,
- zawody, podczas wykonywania których członkowie stykają się z wartościami zaliczanymi do wyższych osobowych wartości¹⁹,
- w tych zawodach, których wykonywanie wiąże się z wysokim stopniem autonomii w trakcie ich wykonywania, zawody zaufania publicznego²⁰,
- zawody społecznie wyeksponowane — o dużym znaczeniu społecznym²¹,
- takie, które wywierają bezpośredni wpływ na los, dobro, życie jednostki ludzkiej²²,
- zawody wpływające na tempo rozwoju społeczeństwa, bezpośrednio związane z realizacją podstawowych tendencji społecznych²³.

Można by jeszcze dodać zawody nazywane przez T. Kotarbińskiego zawodami nauczycielskimi, a więc te, które mają na celu kształtowanie postaw, osobowości, charakteru, wpajanie światopoglądu, wyrobienie pewnych nawyków, czyli wychowywanie i kształcenie jednostek i grup społecznych.

Historyczna analiza zjawiska wyodrębniania się etyk różnych zawodów wykazuje zbieżność charakterystyki tych zawodów z wysuwanymi kryteriami. Ponadto kryteria te potraktować można jako pewne hipotezy w badaniach nad przyczynami powstawania etyk w pewnych zawodach, w przeciwieństwie do tych, które jeszcze ich nie wyodrębniły. Problem budowy etyk w różnych zawodach należy przenieść z płaszczyzny rozważań teoretycznych na płaszczyznę empirycznych badań.

Normatywne twierdzenia o potrzebie etyki zawodowej w pewnych tylko zawodach poddane winny być empirycznej weryfikacji. Badania empiryczne mogą przynieść odpowiedź na pytanie, czy środowiska zawodowe, które nie mają kodeksów odczuwają ich brak. Jakie oczekiwania wiążą członkowie tych środowisk z owymi dokumentami (czy np. kodeks ma podwyższyć prestiż zawodu w społeczeństwie, zwiększyć integrację członków i spójność grupy) oraz jakiego typu argumenty wysuwa się w celu uzasadnienia tych żądań. Chodzi tu o zbadanie opinii wszystkich członków lub próby reprezentacyjnej, a nie tylko przywódców formalnych lub nieformalnych, którzy występują w imieniu całego środowiska, podczas gdy rzeczywiście wyrażają, być może, postawy zni-

¹⁸ H. Jankowski, *Obowiązek zawodowy czy moralny*, „Argumenty” 1966, 6.

¹⁹ Ibid.

²⁰ T. Koszarowski, głos w dyskusji o etyce zawodowej (loc. cit.).

²¹ W. Polański, głos w dyskusji o etyce zawodowej (loc. cit.).

²² M. Michalik, op. cit.

²³ Ibid.

komej jego części. W odniesieniu do środowisk, które widzą potrzebę wyodrębnienia własnej etyki zawodowej, należy zbadać, jakimi cechami charakteryzują się one. Czy są to zawody nowe, czy też z długotrwałą tradycją, jaką pozycję zajmują w stosunku do innych zawodów, na czym polega wykonywanie głównych funkcji, czy są to grupy, w których szczególnie często dokonuje się wykroczeń przeciwko zasadom środowiskowej moralności itp. Zastanowić się również można nad zewnętrzną sytuacją, w jakiej pozostają te zawody w chwili pojawienia się postulatów o własną etykę, czyli jakie oczekiwania łączą z działalnością tego zawodu szersze zbiorowości, jakiego typu grupy nacisku wywierają na nie wpływ itp. Warta prześledzenia jest również droga powstawania kodeksów od strony grup i instytucji, które brały udział w procesie ich powstawania. Może się tak zdarzyć, że grupą inspirującą kodeks jest grupa zewnętrzna, zainteresowana jednakże podwyższeniem moralności określonego środowiska zawodowego.

Wydaje się, że czynnikami, które sprzyjać mogą powstawaniu etyki zawodowej są następujące warunki „istnienia” tego zawodu.

1. Muszą to być zawody okrzepłe, z pewną tradycją, zawody wykształcone i wyodrębnione spośród innych, o jasno określonych funkcjach i zakresie czynności, jakie spełniać mają ich członkowie. Tradycja i doświadczenie posłużyłyby przede wszystkim przy wyodrębnieniu sytuacji konfliktowych, bądź takich, które sprawiają najwięcej kłopotu, nasuwają wątpliwości, w jaki sposób je rozwiązać.

2. Wytworzenie środowiska zawodowego, istnienie licznych wzajemnych kontaktów między członkami, powstanie wewnętrznej opinii środowiskowej, która by kontrolowała zachowania i czuwała nad spełnianiem postulowanych zaleceń.

3. Powstanie więzi zawodowej, która przejawiałaby się w poczuciu odpowiedzialności członków zawodu za pozycję, prestiż i ocenę zawodu w oczach społeczeństwa.

4. Instytucjonalizacja zawodu, tzn. wyłonienie pewnej organizacji zawodowej, która sprawowałaby nadrzędną funkcję kontrolną nad prawidłowym wykonywaniem zawodu, nad upowszechnieniem i internalizacją norm etyki zawodowej. Wreszcie organizacji takiej przypadłoby w udziale nominalne autorstwo kodeksu etyki zawodowej i ewentualnie formalne sankcjonowanie i egzekwowanie zaleconych zachowań.

Inne zagadnienia, to kryteria wyodrębnienia poszczególnych etyk zawodowych, czyli inaczej mówiąc, które zawody wymagają własnych kodeksów etyki, które zaś można objąć jednym zbiorem zasad.

Fakt rozpisania konkursu na pracę o etyce inżyniera rolnego i leśnego jest sygnałem o niebezpieczeństwie powstawania nie tylko etyk zawodowych, ale etyk specjalności zawodowych.

Istnieją pewne trudności w zbudowaniu etyki tych zawodów, które wykonywane są w warunkach zbiorowej współpracy, a więc tam, gdzie dzieło jest wynikiem pracy wielu specjalistów. Dobre wykonanie swoich zadań zależy od sposobu spełniania czynności przedstawicieli innych zawodów, przy czym często trudno jest wydzielić indywidualną odpowiedzialność. Ponadto podporządkowanie sposobu wykonywania czynności zawodowych nadrzędnym zarządzeniom i decyzjom, również stawia pod znakiem zapytania indywidualną odpowiedzialność. A. Święcicki — autor projektu etyki inżynierów — za naczelną zasadę tej etyki uważa „zaspokojenie materialnych potrzeb ludzi lub instytucji, którym służą wytwory jego pracy”²⁴. Jak ma więc postąpić inżynier — projektant domów mieszkalnych, który otrzymuje dyrektywę projektowania kuchni bez okien, w warunkach, gdy społecznie możliwe jest ich rozwiązanie?

Ad IV — Wyodrębnienie etyki zawodowej przyczynić się ma do podwyższenia poziomu wykonywania czynności zawodowych i do zabezpieczenia przed wykroczeniami popełnianymi w ramach tych czynności. Ważnym problemem w związku z tym jest sposób internalizacji norm kodeksu. Sam akt ustanowienia kodeksu może być faktem społecznym niewielkiej wagi, chodzi bowiem o to, aby przedstawiciele zawodu respektowali zawarte w nim nakazy.

Na ogół wszyscy, którzy wypowiadają się w kwestii etyki zawodowej podkreślają wychowawczą, a nie represyjną funkcję kodeksów.

Członkowie zawodu mają zachowywać się w określony sposób nie z powodu obawy przed karą, ale dlatego, iż sami przekonani będą o słuszności takiego postępowania. Przyjmuje się założenie, że normy zinternalizowane działają skuteczniej, aniżeli normy odczuwane jako obce, zewnętrzne, których uznanie musi mieć dodatkową motywację w postaci kary lub odpłaty. Ujmując to zagadnienie na płaszczyźnie postaw powiedzieć można, że istota funkcji kodeksu polega na zaszczerpieniu określonych postaw. W jaki sposób to osiągnąć? Wskazuje się na instytucje przygotowujące do zawodu²⁵. W Biegański wskazywał na inną jeszcze metodę — „wychowywanie w gronie starszych kolegów, cieszących się autorytetem, gdzie działać będzie dobry przykład”²⁶. Skuteczność tej metody opiera się na znanym psychotechnicznym sposobie przekazywania i przejmowania postaw i wzorów zachowań, jeśli prezentują je osoby z innych powodów poważane i szanowane.

²⁴ A. Święcicki, *Czy inżynierom etyka zawodowa nie jest potrzebna?* „Prawo i Życie” 1966, 3.

²⁵ J. Szczepański pisze o zawodach wymagających wyższych studiów „Uczelnie wyższe mają przekazywać wychowankom zasady etyki zawodowej”, *Socjologiczne zagadnienia wyższego wykształcenia*, Warszawa 1963, s. 361.

²⁶ W. Biegański, op. cit.

Innym czynnikiem, który ma wpłynąć na zinternalizowanie norm etyki zawodowej jest oddziaływanie środowiskowej opinii i kontroli nieformalnej, która zapobiegałaby zjawiskom niepożądanym i stwarzała bodźce do doskonalenia zawodowego. Opinia środowiskowa rozporządza różnymi rodzajami sankcji nieformalnych, które stosować można w przypadku przekroczenia przez członków zasad etyki. Jednakże sankcje nieformalne pojawiać się mogą wtedy dopiero, kiedy normy kodeksu staną się elementami moralności akceptowanej grupy zawodowej. Jeżeli natomiast nie zostaną one zinternalizowane i członkowie nie uznają ich za obowiązujące, wówczas twierdzenie o wychowawczej lub represyjnej roli opinii środowiskowej ewidentnie traci swój sens.

Pojawia się więc potrzeba empirycznych badań nad wychowawczym oddziaływaniem kodeksu. Czy rzeczywiście pełni on taką funkcję w środowisku, w którym został ustalony i przyjęty — a więc czy oddziałuje jako pozytywny model na adeptów zawodu? Należy zbadać, czy czynione są jakieś wysiłki przez organy naczelne lub instytucje przygotowujące do zawodu w celu zaznajomienia swoich członków lub kandydatów z normami kodeksu. Jakimi innymi kanałami docierają one do przedstawicieli zawodu? Czy treść kodeksów jest im znana i w jakim stopniu? Które normy zostały zaakceptowane? Należy zbadać stopień internalizacji tych norm, czyli jak dalece etyka zawodowa stała się moralnością akceptowaną grupy. Innym ważnym problemem otwierającym cały dział badań, będzie poznanie zakresu zgodności zachowań członków zawodu z zasadami etyki zawodowej. Zgodność zachowań z normami kodeksu nie świadczy jeszcze o internalizacji tych norm, ponieważ może ona być wynikiem oddziaływania podobnych norm prawnych systemu dyscyplinarnego, za którymi kryją się sankcje w postaci kary. Wobec tego trzeba zbadać motywację zachowań konformistycznych. Można się zastanowić, jakie warunki powinna spełniać grupa zawodowa, jeżeli idzie o zwartość, strukturę, organizację, typ przywództwa itp., aby normy etyki zawodowej stały się moralnością tej grupy. Warto również zwrócić uwagę na rodzaj sankcji, które kryją się za przekroczeniem przepisów etyki zawodowej. W *Zasadach Etyki Kadry Ludowego Wojska Polskiego* stwierdza się, że „kodeks nie przewiduje żadnych bezpośrednich sankcji za naruszenie zasad, które zawiera, odwołuje się do świadomości socjalistycznej, a jako jedyną sankcję przewiduje potępienie społeczne”. Projekt kodeksu lekarskiego, kodeks adwokacki i dziennikarski zostały jednak uznane jako podstawa do stosowania formalnych sankcji. W środowiskach tych działają specjalne komisje zwane na ogół komisjami dyscyplinarnymi, które rozstrzygają sprawy naruszenia etyki zawodu. Są one rodzajem sądów koleżeńskich, które dysponują takimi sankcjami, jak upomnienie, nagana, zawieszenie bądź pozbawienie praw wyko-

nywania zawodu. Wydaje się, iż wszelkiego rodzaju sankcje, a szczególnie sformalizowane, podtrzymują przede wszystkim pożądany sposób zachowania. W ostatecznym efekcie zasady etyki zawodowej odnoszą się do działania członków zawodu i to działanie podlega ocenie etycznej. Nie należy jednak zapominać, że cel ten ma być osiągnięty drogą internalizacji norm. Stosowanie sankcji również może doprowadzić do eliminacji zachowań niepożądanych, ale motywacja zachowań pożądanych będzie wówczas odmienna. Wymienione wyżej kodeksy mają pełnić rolę wychowawczą, ale jednocześnie stanowią dokument prawny dla stosowania sankcji formalnych.

Ad V — Dochodzimy tu do zagadnienia wzajemnego stosunku kodeksów etyki zawodowej i innych dokumentów wyznaczających postępowanie związane z wykonywaniem zawodu. Adwokaci mają np. „Ustawę o ustroju adwokatury”, nauczyciele „Ustawę o prawach i obowiązkach nauczyciela”, lekarze „Ustawę o zawodzie lekarza” itd. Są to dokumenty prawne wyposażone w odpowiednie sankcje dyscyplinarne. Ponadto kodeksy prawa karnego i prawa cywilnego zawierają również przepisy, które regulują sposób wykonywania czynności zawodowych obywateli. Wobec tego zapytać można o sens i potrzebę kodeksów etycznych. Jeżeli chodzi o normy prawne i normy kodeksu zawodowego, to niewątpliwie te ostatnie mogą być bardziej szczegółowe, uwzględniać większą liczbę norm konkretnych. Ponadto zwraca się uwagę na to, iż szybkie zmiany dokonujące się wewnątrz struktury zawodu — zakres czynności, powstawanie nowych konfliktów i dylematów, możliwości nadużyć — powodują konieczność wprowadzenia nowych norm, szybciej aniżeli jest to możliwe przez prawo stanowione. Zakłada się więc większą elastyczność i zmienność kodeksów etyki zawodowej, które stać się mogą czynnikiem wypełniającym luki w prawie²⁷. Pomijając zakres norm, które znajdują się w tych różnych dokumentach można chyba przyjąć, że dyscyplinarne systemy środowiskowe i kodeksy prawa mają głównie charakter represyjny. Jest to zresztą ogólniejszy problem działania na ludzi przez normy etyczne i normy prawne oraz problem wzajemnej relacji norm prawnych i norm etycznych. Dla potrzeb omawianego tu zagadnienia wystarczy stwierdzić, że prawo karne działa przez represję, która ma na celu prewencję ogólną i szczególną, pomijając zagadnienie funkcji kary. Etyka zawodowa działać powinna przez wychowywanie, zaszczepianie pożądanych norm i uznanie ich za obowiązujące w środowisku zawodowym. Dlatego istnienie podobnych nakazów czy zakazów w etyce zawodowej i aktach prawnych nie wyklucza po-

²⁷ Na tę funkcję kodeksów etycznych zwrócił uwagę W. Kościalkowski w swoim referacie na Konferencji Zawodów (Arturówek 1966) mówiąc, że „Kodeks inżyniera potrzebny jest ze względu na szybszy rozwój techniczny aniżeli zmiany w prawie stanowionym”. Tezę tę rozszerzyć można na inne zawody.

trzeby istnienia etyki zawodowej. Ideę tę jasno obrazuje wypowiedź M. Szulczewskiego w sprawie kodeksu obyczajowego dziennikarzy, w dyskusji zorganizowanej przez redakcję *Prawa i Życia*: „ponieważ nie ma aktualnie u nas ustawy o zawodzie dziennikarskim ani ustawy prasowej, dziennikarski kodeks obyczajowy zawiera nie tylko normy etyczne, lecz kodyfikuje pewne specyficzne zawodowe wykroczenia, które normalnie powinny być rozwiązywane przez przepisy prawne. Te praktycznie sprawowane przez nasz kodeks funkcje sprawiają — choć to nie jest dobre — że kodeks dziennikarski jest u nas współcześnie przyjmowany albo jako zastępcza ustawa prasowa, lub jako zbiór przepisów dyscyplinarnych. A gubi się nieco to, co jest najważniejsze, najistotniejsze, społeczno-wychowawcze oddziaływanie kodeksu”²⁸.

Ядвига Коралевич-Зембик

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЭТИКИ

Статья ставит перед собой цель собрать и упорядочить уже существующие рассуждения и взгляды по некоторым аспектам профессиональной этики, кроме этого в статье делается попытка посмотреть на эти проблемы с социальной точки зрения. При этом автор делает несколько замечаний терминологического характера — предлагает ввести различие в понятиях профессиональной этики и нравственности, которые нередко подменяются.

Профессиональная этика — это собрание норм поведения, формулируемых отдельными лицами или группами, часто в виде кодексов, которые должны соблюдаться людьми определенной профессий. Профессиональную нравственность предлагаю поделить на две сферы на

а) профессиональную акцентированную нравственность, в которую входят все нормы и моральные оценки, функционирующие среди представителей профессии в связи с исполнением ими своей профессии, на б) профессиональную представляемую нравственность, то есть, поведение подлежащее моральной оценке, которое в самом деле имеет место в определенной профессиональной среде. Автор главным образом занимается профессиональной этикой, а в частности, кодексами, сформулированными и принятыми профессиональными группами. В связи с этим выделяется несколько проблем:

1. Каково отношение профессиональной этики к так называемой общей этике, а также этики одной профессии к этике другой профессий? Профессиональная этика является конкретным применением общих принципов к определенной специфической обстановке, в которой может оказаться человек при исполнении определенной профессиональной роли. В кодексах этики разных профессий иерархия норм меняется, сменяется степень жёсткости их применения и размещение акцентов кроме этого иным является круг деятельности, на которую распространяется действие одиноково звучащих норм, нарушение определенных запретов

²⁸ M. Szulczewski, głos w dyskusji o etyce zawodowej, loc. cit.

приобретает другое значение в различных системах. Но нет в них норм, противоречащих общей этике.

2. Чему должны служить нормы, заключенные в кодексах этики, каких целей с их помощью хотим достичь?

Анализ профессиональных кодексов показывает, что в них заключены три главных группы норм: а) Нормы праксеологического характера в связи с главными задачами и целями, поставленными перед членами определенной профессии. б) Нормы, определяющие правила поведения в конфликтных ситуациях. в) Этические требования, целью которых является подчеркнуть особенную значительность общественных функций данной профессии.

3. Какие профессии должны создавать кодексы профессиональной этики — все ли профессии, или только некоторые из них? По этому вопросу высказаны два основных мнения:

одно из них признаёт право создания кодексов разным профессиям; другое же указывает на определенную только группу профессий, которым необходимо выделить и сформализовать принципы этики. Эмпирические исследования могут дать ответ на вопрос, ощущают ли отсутствие кодексов те профессиональные группы, у которых их нет. Чего ожидают их члены от этих документов и т. п.

4. Каковы функции кодексов и связанные с ними санкции? Подчеркивается воспитательная, а не репрессивная функция кодексов. Отсюда появляется проблема исследования воспитательного воздействия кодексов. Необходимо исследовать, ознакомлены ли члены или кандидаты в профессию с нормами кодекса. По каким другим каналам доводятся они до представителей профессии? Какие нормы были интернализованы, то есть, в каком размере профессиональная этика стала акцентированной нравственностью группы. Следует также ознакомиться со степенью соответствия поведения членов данной профессии с принципами профессиональной этики, а также с мотивировкой конформистического поведения.

5. Какова взаимосвязь между кодексами профессиональной этики и другими документами, регулирующими профессиональное поведение? Дисциплинарные системы отдельных групп и кодексы законов носят в основном репрессивный характер, они также менее подробны и менее эластичны, чем кодексы профессиональной этики.

Jadwiga Koralewicz-Zębik

SOCIOLOGICAL ASPECTS OF PROFESSIONAL ETHICS

The purpose of the article is to collect and arrange considerations and views expressed so far about some aspects of professional ethics. Moreover, the article attempts to give a sociological view of these problems. At this stage the author makes some terminological remarks; for instance, she proposes to distinguish between the concepts of „professional ethics” and „professional morality”, which are often used alternatively.

By professional ethics we mean a totality of principles of action formulated by certain individuals or groups, often in a form of tenets which should be obligatory for a profession. The author proposes to split the professional morality

into two groups: a) the accepted professional morality which includes all moral norms and evaluations valid among people of a given profession with regard to the fulfilment of their professional functions, b) the represented professional morality, i.e. behaviours which are subject to moral evaluation and actually take place in a certain professional group.

The author is primarily interested in the professional ethics and in the specific tenets formulated by professional groups and accepted by them. In this connection the following problems are emphasized:

1) What is the relation of professional ethics to the „general ethics” as well as the ethics of one profession to that of another one?

The professional ethics consists in the application of general principles to certain specific situations with which a person may be faced during the fulfilments of a definite professional role. In the ethical tenets of various professions the hierarchy of norms, the degree of rigorism of their validity, and the distribution of their accents are changing. Different is also the range of functions to which the influence of uniform norms apply. The trespassing of certain prohibitions can have different meanings in different systems, but the latter contain no norms that are in contradiction to the general ethics.

2) What purposes should have the norms contained in ethical tenets? What aims should be realized with their help?

The analyses of professional tenets show that they contain three main groups of norms:

a. Norms of praxiological character related to the main tasks and objects which the members of a certain profession are facing.

b. Norms determining proper behaviour in conflict situations.

c. Ethical requirements which should emphasize a particular importance of social functions of a given profession.

3) Which professions should compile their own tenets of professional ethics? All professions or only some of them?

In this respect two fundamental points of view exist. The first of them grants to different professions the right of compiling their own tenets, whereas the second one distinguishes only a certain group of professions in which an isolation and formalisation of the ethical principles are needed.

Empirical investigations should answer the question whether professional group deprived of a tenet do miss it. What expectations have members of such professional group with regard to those documents etc.?

4) What are the functions of the tenets and sanctions related to them?

The educational function of tenets and not the repressive one is emphasized. There arises, therefore, the necessity to investigate the educational influence of tenets. It should be stated if members or candidates of a profession do know the norms of their tenet. By what other channels do they reach the representatives of a definite profession? Which norms have been internalised or, in other words, to what extent has the professional ethics become the accepted morality of a group? Also, the range of agreement with the principles of professional ethics as well as motivation of conformist behaviours should be found.

5) What is the relation between the tenets of professional ethics and other documents determining professional behaviours?

The disciplinary systems and tenets of a definite group are mainly of a repressive character. They are also less detailed and less elastic than tenets of professional ethics.